

# BIÇAĞIN UCU'NDAN TÜRKÇE SÖZLÜK İÇİN DAMLALAR

Nevzat Gözaydın

- Cumhuriyet sonrası Türk Edebiyatı, özellikle 1950'li yıllardan sonra değerli kalemlerin eserleriyle doludur. Bunlar arasında öne çıkan isimlerden birisi de Attila İlhan'dır. Kendi döneminin çalkantılı yıllarını romanlarında sergilediği gibi, ayrıca İstiklal Savaşı yıllarının öncesi ve sonrasını, hatta 1950'den sonra iktidarını sürdüren Demokrat Partili yıllarını farklı sahnelerle yansıtmıştır. Cumhuriyet ile yaşıt (d. 1925) olan İlhan; bir yandan şiir kitaplarıyla tanınırken diğer yandan romanları, eleştirileri, gezi ve deneme-anı kitaplarıyla da edebiyatımızda köklü bir yer edinmiştir. TDK tarafından 1974 yılında şiir ödülüne layık görülmüş, 1974/1975 Yunus Nadi Roman Ödülü'nü de *Sırtlar Payı* romanıyla kazanmıştır. Bazı eserleri de senaryosunu kendi yazdığı filmlere ve TV dizileri hâline dönüşmüştür. Son romanı, 1998'de yayımlanan ve Mustafa Kemal Atatürk'ü işleyen *O Sarışın Kurt*'tur. Birkaç yıl sonra da 10.10.2005 tarihinde vefat etmiştir.

Attila İlhan'ın burada tarayıp fişlediğim romanı *Biçağın Ucu*, bir olaylar dizisi içinde yer alan romanlarından biridir. Bu dizi içindeki romanlarından bazıları şunlardır: *Kurtlar Sofrası* (1965/1964), *Sırtlan Payı* (1974), *Yaraya Tuz Basmak* (1978), *Dersaadette Sabah Ezanları* (1981)...

*Türkçe Sözlük* için titizlikle okuduğum, üzerinde durarak ve söz varlığımızda bulunup bulunmadığını araştırarak ayrı ayrı fişlediğim madde başlarını ve iç maddeleri aşağıda sıralıyorum.

Bu yazımızda da yazarın kendi yazımına dokunulmamış, aynen alınmıştır. Her örneğin sonunda da kitaptaki sayfa numarası gösterilmiştir.

**al takke ver külah:** Sözlüğümüzdeki ikinci anlama uygun bir örnek: “Hatırlarsın, bir Cep Tiyatrosu kuracağız demiştin, al takke ver külah yoluna koyduk, ama neticeyi alıyoruz.” (196)

**Allah işini rast getirsin:** *TS*'de bulunmuyor. ‘Allah işlerinde yardım etsin, işin yolunda gitsin’ anlamına gelen bir hayır duadır: “Allah senden razı olsun evlâdım, Allah işini rast getirsin, tuttuğunu altın etsin, her iki dünyada bir dediğin iki olmasın.” (204) Buradaki cümlede geçen ikinci ve üçüncü hayır dualar da sözlüğümüzde bulunmamaktadır.

**anûdâne:** ‘İnat edercesine, inadına inadına’ anlamını taşıyan Arapça kökenli bir söz olup sözlüğümüzde yoktur: “Ailemizin alınına sürdüğünüz lekeyi temizlemeniz için, eşsiz bir fırsat! Bu fırsatın üzerine tehalük edecek yerde anûdâne sükûtunuz hayra alameti telâkki edilemez.” (241)

**(birinin) arabasına binip onun türküsünü çağır-:** Halkımızca çok bilinen ve kullanılan bu deyim sözlüğümüzde yer almıyor. Anlam olarak ‘menfaat kimden sağlanıyorsa onun dediklerinden, emirlerinden dışarı çıkmamak, onun dalkavuşu olmak’ diyebiliriz: “Aydınlar çürük çıktı, ya kimin arabasına binerlerse onun türküsünü çağırıyorlar, ya başarısızlıklarını, kafayı çekip meyhanelerde atıp tutmakla gideriyorlar.” (227)

**ateş olmayan yerden duman çıkmaz:** Bu atasözümüzün geçtiği ve sözlüğümüze aktarılacak örnek bulunamamış: “Yok kardeş, yok! Bu işte bir iş var, ateş olmayan yerden duman çıkmaz. Tamam mı? Ateş olduğuna göre, dumanın kokusu yakında çıkar.” (31)

**ayağına takıl-:** Bu deymi de *TS*'de bulamıyoruz. ‘Sürekli rahatsız etmek, sıkıntı vermek, başına iş açmak’ anlamlarına gelmektedir: “Gözünü bu derece hırs bürümüş bir adama, senin gibi zirzop kardeş yaramaz. Bir kere edepsiz, müsamahası yok, ayağına takılıp durursun artık! Kurtulmak istemesi, makul.” (25)

**ayağını denk al-:** Sözlüğümüzde (ayağını denk basmak) biçimi verilmiş ama ona da örnek bulunamamış. Buna benzer bir anlam taşıyan bu deyim için ‘ihtiyatlı olmak, öncesinden tedbirli bulunmak’ diyebiliriz: “Ayağını denk al! Seni yemeyi kafasına doyduysa (sic! koyduysa) yapamayacağı yoktur, keratanın.” (25)

**baş eğ-:** “Nasıl, ne yoldan olduğunu kestiremeden yabancı bir iradeye baş eğiyor, bambaşka bir insan olup çıkıyordu.” (65) örnek cümlesini verdiğim ve sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim anlama ‘rızasını göstermek, itaat etmek, kabul etmek’ biçiminde yazılabilir.

**başına belayı sardır-:** *TS*'de bu deyim'e yakın görünen (başına bela olmak) ile (başına bela almak) bulunuyor. Bu ise ettirgen bir fiille yapılmış olup anlamı 'bazıları tarafından sorunlu, sıkıntılı duruma düşürülmek'tir: "Amma iş ha, bu sürgün lâfı nerden çıktı yahu? İyi kötü idare edip gidiyoruz, başımıza bu belayı da sardırırlarsa, tüy dikilecek!" (21)

**başına üşüş-:** Bu deyim'i de sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlamı 'hemen bir araya gelmek, yığılmak, birikmek' olabilir: "Miras hayalleri bir anda başına üşüşmüştü: Boğaz'daki yazlık ev, spor-Mercedes araba, kuracağı tiyatro, şu bu!" (200-201)

**baylanlan-:** Sözlüğümüzde (baylanmak) madde başındaki anlamları (nazlanmak, şımarılmak) olarak yer alıyor, ayrıca (baylanlan-) bulunmuyor. Örnekte geçen anlam ise daha çok 'tembellik etmek'tir: "Önce yatakta öğleye kadar baylanlan, sonra birden fırla, paldır küldür giyin, tıraş ol, iki lokma bir şey atıştır..."(234)

**bir kalemde:** "Pansiyoner demek, evin içinde bir yabancı demek, beni o kadar tiksindiğim dış dünyayla zorunlu bağlantılara götürecek, rahatımı dirliğimi bırakmayacak diye bir kalemde hepsinden vazgeçen kim, yine o!" (46) Sözlüğümüzde olmayan ve anlamının daha anlaşılır olması bakımından aktardığım bu uzun örnekte görüleceği üzere 'hepsinden, tamamından ve hemen' anlamını verebiliriz.

**burnuna halkayı tak-:** *TS*'de bulunmayan başka bir deyim: "Elin hanım evladı, takmış burnumuza halkayı, istediği yere çekip götürüyor." (226) Sözlüğümüzde *esk.* kısaltması ile verebileceğimiz bu deyim'in ortaya çıkışına, 'ehlileştirilmiş yavru ayının burnunun ucuna metal bir halka takıldıktan sonra ayıcı ona bellettiği hareketleri yaptırarak istediği şekilde yönetir' şeklinde açıklama yapmamız gerekmektedir. Böylece anlamı 'yönlendirmek, idare etmek, çekip çevirmek, istediği şekilde hükmetmek' diyebiliriz.

**canını (bir yere) dar at-:** Örnek cümlesi bulunamamış: "Halim, canını sokağa dar atmıştı. Çevresinde, karınca telaşına uğramış insanlar; yüreğinde bir aşağılanmışlık, sövülmüşlük duygusu." (22-23). Bu örnekte geçen (aşağılanmışlık) ile (sövülmüşlük) isimlerinin de sözlüğümüzde madde başı olarak yer alması uygundur.

**cart curt et-:** Bu ikileme ile yapılan deyim de sözlüğümüzde yok. "Sert yapmaya, cart curt edip olmaz demeye niyetlendi ama, iradesinin koflוגundan mı, nedense gık diyemedi." (315) Anlamını 'atıp tutmak, ileri geri söylenmek' biçiminde verebiliriz. İkinci örnek daha açıktır: "Bazen bakıyorsun temelli kapıp koyuvermişler, bazen, tam tersine, asarız keseriz ayaklarında, cart curt ediyorlar." (372)

**çatır çatır söyle-:** Bu ikilemeli fiil kullanımını yok, sadece ikileme mevcut sözlüğümüzde... Anlamını ‘hiç çekinmeden konuşmak’ biçiminde yazabiliriz: “Okul idaresi nasıl karşılar, hiç aldırıyor; bildiği bilmediği bütün yasakları çiğneyip, önemli ve geçerli saydığı her şeyi, çatır çatır söylüyordu.” (155)

**çulâki:** ‘Çula benzeyen, az tüylü, kalın, kaba kumaş’ diyebileceğimiz bu söz sözlüğümüzde yer almıyor: “Çulâki üniformasının, kalın ve katı temasıyla derisini dağladığını içi bayılarak hissediyordu.” (74)

**dakikasını dakikasına uyma-:** “Rica ederim, üstüme varma, rahat bırak, yorgunum, açılıyım, kuşkuvar içindeyim; Dakikam dakikama uymuyor, bugünüm yarına?” (136) örneğini verip geçelim.

**delimsirek:** TS’de bulunmayan bu sözün anlamını ‘deliye benzer, deliyi andırır’ olarak verebiliriz: “Komşunun delimsirek kahkahası, gecenin dibinde, bir salkım çingirak gibi asılmış kalmıştı.” (45)

**dokunsan kırılacak:** Sözlüğümüz bu ibareyi almamış. Daha çok mecaz anlamıyla ‘çok çabuk incinecek, kırılıverecek, narin, incecik’ anlamlarına geldiği gibi ‘hemen ağlayıverecek’ anlamında da kullanılır: “Gencecik, dokunsan kırılacak bir kadındı bu, yüzünü tülbentine sakladığından, yalnız, derin bir su gibi arı mavi gözleri meydandaydı.” (69)

**dünyadan elini ayağını çek-:** Sözlüğümüzde (el etek çekmek) ile (elini eteğini çekmek) verilmiş ve örneksiz geçilmiş. Bu deyim daha doğru bir ikileme olan (el-ayak) ile yapılmış olup anlamı ‘fâni dünyayla her türlü ilişkisini tamamen kesmek’tir: “Babası, son Rus savaşı’nın namılı komutanlarından Manastır’lı Salih Paşa’ydı, bu konakta, dünyadan elini ayağını çekmiş, yarıdan fazla kör, bir rüya yaşıyordu.” (69)

**düşbozumuna uğrat-:** Yazarımızın kullandığı (düşbozumu) sözünün karşılığı (hayal kırıklığı)dır. Bu deyimi sözlüğümüzde bulamıyoruz. Anlamı ‘hayal kırıklığı yaratmak’ olarak verebiliriz: “Çevresindekilerden daha çok edepsizliklerinden, onu her seferinde düşbozumuna uğratıyordu; dayanılır şey değildi, doğrusu!” (263)

**egavla-:** Sözlüğümüzde bulunmayan, *argo* kısaltmasıyla verilecek bu söze H. Aktunç, ‘almak, çalmak’ anlamlarını vermiş (Hulki Aktunç, *Büyük Argo Sözlüğü*, YK Yay., 7.bs., İstanbul 2010, 416 s.). Örnek cümlede yer alanın ise farklı bir anlamı daha var. Üçüncü bir anlam olarak ‘bulmak, sağlamak, ayarlamak’ daha doğru olacaktır: “Hiç değilse saçların bu kadar dökülmemiş olsaydı, ne yapar yapar, sana bir ikinci jön rolü egavlardık.” (55)

**eli ayağı çözü-**: *TS* bu deyim almamış. Anlamı ‘kendini tutamamak, canlılığını, diriliğini koruyamamak’tır. İki ayrı örneğimiz var: “Şimdiden, yumuşak ve dindar bakışları, sıkma gözlüğünün ardında, ara sıra dalgınlaşıyordu; eli ayağı çözüyor, vücudunun kimbilir neresinde o kanser hayatını tüketiyordu.” (205) ile “Sarhoşluktan eli ayağı çözülen Kamil Bey’e kibar kibar öfkelerini kusuyor.” (25)

**eşeklik et-**: “Yalnız şunu bil ki, eşeklik ediyorsam, seni çok sevdiğimden yapıyorum bunu.” (352) örneğini verip geçelim.

**etme bulursun**: “Herif tutmuş benim ayağımı kaydırıyor, öyle mi, ben de fitler sürdürürüm hergeleyi, gider tiyatrodaki yerine kurulurum. Men dakika dukka, etme bulursun...” (199) Sözlüğümüzde bulunmayan bu ibarenin anlamını, ‘çalma kapını çalarlar kapını’ atasözüyle açıklamak mümkündür. *TS*’de (etmek) madde başındaki (eden bulur, inleyen ölür) ile (ettiğini bulmak veya çekmek) iç maddeleri de aynı anlama gelmektedir.

**ferdan ferda**: Sözlüğümüzde bulunan ve birinci kelimesi (ferden) olan bu ikilemeye örnek bulunamamış: “İhtiyar ve hasta babanıza, bizzat bana, ferdan ferda ailenin cümlesine karşı mesulsunuz.” (242)

**geçilmezleş-**: *TS*’de bulunmuyor. Daha çok (karşısına), (önüne) vb. kelimelerle birlikte kullanılır: “Hele canı sıkılmasın! Bu düşkünlük önüne geçilmezleşiyor, elinde gençliğinden sağlam ne kalmışsa, dağıtıp toz ediyordu.” (24)

**(birinin) gönlünde taht kur-**: “Gözünün karalığı, müdürü umurşamayışı, hele not cömertliği, çocukların gönlünde taht kurmasına yetmişti.” (155) Anlam olarak ‘aşırı sevilmek, çok takdir edilmek’ yazabiliriz.

**heragil**: Yazarın kullandığı bu söz, cümledeki anlam bütünlüğü bakımından ‘hergeleler’ anlamına gelse gerek ama söz gelimi *Kamus-ı Türkî*’de (TDK yayını, Ankara 2015, 1625 s.) bulunmuyor: “İster misin, giderayak Paşa’yı tevkif etsinler? Bu heragil yapar mı yapar yemin istersen, işte yemin.” (76)

**hırgür eksik olma-**: Sözlüğümüz sadece (hırgür) madde başını almış, karşılığını (geçimsizlik, kavga) olarak vermiş. Ancak fiilli biçimine yer vermemiş: “Tiyatrocular arasında hırgür eksik olmaz, ama her şey sonunda tatlıya bağlanır, bilmez misin?” (321) Bu örnek aynen (hırgür) maddesinde yer alıyor; oysaki fiilsiz kullanılışı bulunmalı, örnek verilmeli, sonra da bu deyim madde içinde gösterilmeliydi. Nitekim madde içinde örneksiz geçilen (hırgür çıkarmak) gösterilmiştir.

**insan içine çıkamaz ol-:** *TS*'de örneği bulunmadan geçilen (insan içine çıkmak) var sadece, bu biçimi alınmamış: “Beni yaktın oğul, ne namus bıraktın, ne haysiyet. İnsan içine çıkamaz, cuma namazına gidemez oldum.” (32) Anlam olarak ‘aşırı derecede utanmak, mahcup olmak, kimsenin yüzüne bakamaz durumda bulunmak’ diyebiliriz.

**kargacık:** Söz varlığımız içinde daha çok kullanılan biçimi (kargacık burgacık), *TS*'de yer alıyor ancak bu birinci söz bulunmuyor. Ya Attila İlhan ikinci kelimeyi unuttu ya da böyle yazmayı daha uygun buldu. İkilemedeki anlam bu söze de uygun düşüyor: “Fatih’ten dönüyordu. Bütün öğle sonrasını, kargacık sokakların, yıkıldım yıkılıyorum tahta evlerin arasında, Manastır’lı Salih Paşa’nın konağını aramakla geçirmişti.” (69)

**köküne kibrit suyu dök-:** Sözlüğümüzde bu şekilde yer almayan deyim (kibrit suyu) madde başında iç madde olarak buluyoruz. Oysa deyim başlangıç sözü (köküne) ile başladığından (kök) maddesinde iç madde olarak geçmeliydi. Zaten bütün deyimlerin aktarılmasında da tutulan yol, ilk kelimeye göredir: “Siyaset yapmamak şartıyla yakamızı bıraktıklarını sanırsın, ne gezer efendim, kökümüze kibrit suyu dökmeyi kararlaştırmışlar, bir kere...” (26)

**körlemesine:** Bu maddeyi de sözlüğümüzde bulamıyoruz. Madde başı olarak (körlemeden) alınmış ancak önce (körleme) gösterilmeliydi. Yazarımız, bu sözü bazı fiillerle birlikte ayrı ayrı kullanmış: “Alışılmış işlere yatırım yaptın mı, zarar itmezsin, bu belli, senin yaptığın gibi körlemesine yatırırsan, vallahilazim, elinde Hacıbeyoğullarının serveti de olsa...” (35) Buradaki anlamı ‘gerçeği görmeden, bilmeden’dir. Diğer örnek: “Allah Allah, ona ne oluyor? Ben belki körlemesine oynadım ama, büyük oynadım, büyük kaybettim. N’apalm?” (35) Anlam burada ‘kör gibi, körcesine’dir. Son örnek şudur: “Gözle görülürcesine koyulaşan siste, Halim almış başını, körlemesine ilerliyor.” (199) Buradaki anlam ise ‘farkına varmaksızın’dir. Örnekte geçen (görülürcesine) *TS*'de yer almıyor. Sözcüğümüz sadece (delicesine, enayicesine, ezercesine, körcesine) maddelerini almış; diğer yapıların da gösterilmesi uygun olacaktır.

**kuyruğu kıstır-:** “Adam sen de! İşsizliğe de alışılıyor. Kuyruğu şu’ Allahın belâsı gazeteye kıstırılı, Pasaj’ı rüyamızda görür olmuştuk.” (25) örneğini verdiğimiz ve sözlüğümüzde bulunmayan bu deyim anlamı ‘bir iş yerine bağlanmak, sahip olmak’tır.

**kuzu kuzu katlan-:** *TS*'de sadece ikileme olarak yer almış ve iç madde biçiminde bu deyim bulunmuyor: “Bundan öncekine, nasıl hiç alınmadan, kuzu kuzu katlandıysak, sonunda buna da öyle kuzu kuzu katlanacağız.”

(291) Anlamını ‘hiç itiraz etmeden, karşılık vermeden itaat etmek’ biçiminde yazabiliriz.

**mimli:** “Serüven asıl mimliler, Siyasi Polis’in fişledikleri, ölüp ölesiye vatandaşlardan ayırdıkları için yamandı.” (121) örneğini verip geçelim. Buradaki (ölüp ölesiye) ibaresi de sözlüğümüzde yer almıyor. Anlamı ‘ölünceye kadar’ olmalıdır.

**mujik:** *TS* örneksiz geçmiş: “Avrupa görmüş derebeyleri, elde kırbaç, yoksulluğun karanlık mağarasındaki simsiyah mujikleri dövüyordu.” (255)

**sırtı sıra:** “Hesapta olmayan olasılıkların sırtı sıra gerçekleşmesi, elini ayağını dolaştırıyor, öngördüğü tedbirleri faydasızlaştırıyor.” (372) örneğini ekleyelim.

**sigarillo:** Sözlüğümüzde bulunmuyor. İngilizcesi (cigarillos) olan sözün anlamı ‘ince puro’dur: “Az önce çıkarken, sigarillosunun ağır kokulu dumanına sarınıp, gözlerinin mavi zehrini usulca dört yanına yayarak, yine bir kitap uzatmadı mı?” (39)

**surata bak süngüye davran:** Sözlüğümüz için örnek bulunamamış. Yazımızın örneğine bakarak ayrıca ‘çirkin’ anlamını da eklemek gerekiyor: “İlâncılıktaki kız vardı ya, hani surata bak süngüye davran, hele o, oldum olası pas verir durur.” (55) veya “Hepsi nasıl çirkin, eh işte o kadar olur, surata bak süngüye davran, yine de kibirlerinden yanlarına varılmaz.” (160)

**şıpınışi:** Sözlüğümüzde ayrı olarak yazılmış ve örnek bulunamamış. Ayrıca iç madde olarak fiilli biçimine de yer verilmemiş: “Cılız motorları öksürür durur, yelkenlerini şıpınışi bastıran deli bir sağanak sıırıslıklam ıslatır.” (217) Fiille olan biçiminin anlamını ‘çarçabuk, birdenbire inmek’ biçiminde verebiliriz.

**tavus çıkar-:** *TS*’de yer almıyor. ‘Kusmak, öğürerek istifra etmek’ anlamını verebiliriz: “Kapısının önünde törenle tavus çıkaran son sarhoşları yarıp, savuşup gitmeden, Halim’in elini sıktı.” (55)

**tebdil-i mekânda ferahlık vardır:** Sadece örneği eksik kalmış: “O hayta kocan, Erzurum mu Bitlis mi, artık neresi olursa çeksin gitsin, tebdil-i mekânda ferahlık vardır, fikirlerini tazeler.” (54)

**telâşe müdürlüğü:** Sözlüğümüzde madde başı olarak (telaşe müdürü) verilmiş ancak örneksiz bırakılmış. Bu ise ayrı bir madde başı olarak alınmalı ve anlamı da ‘telaşe müdürünün görevi’ biçiminde verilmelidir: “Telâşe müdürlüğünü de üstünden atamadı bir türlü, adamın cinlerini tepesine toplayan övüngeçliği ile...” (372)

**ters türs:** *TS* bu ikilemeyi almamış: “Ters türs düşünceler birikiyor, birikiyor, tasarının gerçekleşmesini tehlikeye düşüren, olumsuz bir yoğunluk kazanıyor.” (116) Anlam olarak ‘tamamen ters, birbirinin aksi’ diyebiliriz.

**tehalük et-:** Sözlüğümüz sadece (tehalük) madde başını almış ve fiilli biçimini göstermemiş örnek de bulunamamış. Örnek cümlesi için bk. **anû-dâne** maddesi.

**yan çiz-:** Çok bilinen bu deyimini de *TS*'de bulamıyoruz: “Pansiyoner almaktan vazgeçiyor, daha doğrusu, açıkça vazgeçmeyi gözüne yediremiyor da, ufak ufak yan çiziyor.” (137-138) Anlamını da ‘bahane bulup istemediğini belli etmek’ biçiminde yazabiliriz.

**yorgunu yokuşa sür-:** “Ruhsâr sizi yarın öğleyin yemeğe bekliyor, diyecekleri varmış. Yorgunu yokuşa sürmeye kalkma, lâf dinlemem.” (213)

**yukarıda Allah var:** ‘Allah’tan korkarak, haklı olduğunu kabul ederim, haksız değilsin’ anlamında bir ibaredir: “Pırlanta gibi çocuksun, çalışmana diyecek yok, yukarıda Allah var, kafana kakılacak kusurunu neyi görmedim.” (21) Burada geçen (kafasına kakılmak) iç maddesi de sözlüğümüzde yer almamış. Bu örnek cümleyle birlikte anlam verilerek alınmalıdır.

**yürekler acısı:** “İhtiyarlık bir yandan, yalnızlık bir yandan! Hele kadının hâli, yürekler acısı, ölümlü bir deliyle baş başa beklemek kolay mı sanıyorsunuz?” (205)

**yüzü olma-:** “Halim, üstelik her geceki uydurma özürlerinden bir senaryo düzmeye bile yüzü olmayan, o beş para etmez ayyaştı yine.” (190) Sözlüğümüzde bu deyim üç karşılığı bulunuyor. Bu örnek cümle daha çok ikinci anlama uygun görünüyor.

### Taranan kitap:

Atilla İlhan, *Bıçağın Ucu*, T. İş Bankası yayınları, 7.bs., İstanbul 2010, 455 s.

### Düzeltilme:

Geçen sayıdaki yazımda (yıldırıcı) maddesinin karşılığındaki ilk kelime (yıldırın) olacaktır. Düzeltir, özür dilerim.